

ANTROPOTOPÒNIMS I COGNOMS CATALANS

MARIA REINA BASTARDAS*

Certament fer aportacions originals a un tema com el dels antropotopònims, és a dir els topònims que provenen d'antropònims, que ha estat tractat per tants i tan eminents estudiosos com Aebischer o Coromines no sembla una tasca fàcil. Per això, quan se'm va proposar com a tema de la meva intervenció en aquest col·loqui els topònims d'origen antroponímic, vaig pensar que podria parlar de les relacions d'aquests topònims amb els cognoms catalans, tema, aquest, que no ha estat estudiat a fons.

La relació entre els antropotopònims i els cognoms és una relació interessant perquè és d'aquelles que es pot definir com a circular: es parteix d'una cosa que és un nom de persona i s'arriba a alguna cosa que també és un nom de persona. Ara bé, el camí que s'ha seguit entre una cosa i altra no sempre ha estat determinat adequadament i no han estat elaborats criteris que permetin de resseguir-lo.

Volem examinar aquí alguns casos d'aquesta relació. Es tracta de casos paradigmàtics i que poden servir com a model per explicar-ne d'altres de similars o d'altres on les dades manquin o no siguin tan explícites.

Concretament, ens proposem de donar models que permetin respondre a la pregunta de si els cognoms que són homònims amb un nom de lloc (NL) d'origen antroponímic són en realitat cognoms toponímics o si s'han originat directament en el nom de persona (NP) com molt sovint deixen entendre les obres de referència. Amb altres paraules, si el model de fixació del cognom ha estat NP > NL > cognom,

* Universitat de Barcelona.

o bé alguns d'aquests cognoms s'originen directament en el NP (NP > cognom). Ens proposem també de sistematitzar quins criteris (morfològics, documentals, etc.) es poden fer servir per a fer aquesta delimitació.

1. *Un model per a NL en -ANU -ANA*

Són freqüents en el domini català els NL que es presenten amb el reflex romànic del sufix -ANU -ANA (és a dir, -à, -ana) adjuntat a un NP. Aquests topònims han estat estudiats i inventariats en diverses ocasions (Aebischer 1926¹, EstTopCat 1,26-28 i 233-241, amb mapes).

També són freqüents els cognoms que presenten el mateix tipus de sufixació. Gairebé tothom estarà d'acord que els cognoms d'aquest tipus han de ser detopònims malgrat que no sempre s'hagin explicat així.

Analitzem un d'aquests casos amb detenció. La que encara és l'obra de referència per als cognoms catalans, *Els llinatges catalans* de Moll, presenta els dos articles següents: **Cervià** "Del cognom llatí *Cervianus*" (p.66) i **Servià** "De *Servianus* (gentilici llatí derivat del prenom *Servius*) o de *Cervianus* (derivat de *Cervius*)" (p.73).

D'aquí, d'una manera literal, se'n podrien extreure les conclusions següents: que en el domini català hi ha dos cognoms diferents (*Cervià* i *Servià*) i que el primer s'ha originat en el cognomen llatí *Cervianus* i el segon o bé en un gentilici llatí *Servianus* o en un derivat del NP *Cervius*, és a dir *Cervianus*. Aquesta seria una lectura literal; però cal dir que allò que es pugui extreure d'aquests articles d'*Els llinatges catalans* de Moll, ens sembla que respon a una formulació inadequada del discurs lexicogràfic, que molt probablement no reflecteix amb precisió les idees de Moll. Però examinem amb detall els factors que intervenen en aquest cas.

D'antuvi cal dir que, en principi, no seria descartable la hipòtesi que en el domini català poguéssim existir dos cognoms homòfons (si bé no estrictament homònims gràficament), però que, en tot cas, aquesta seria una hipòtesi que caldria provar. Ho veurem tot seguit.

D'altra banda, en l'anàlisi d'aquest cas hi intervé certament un factor cronològic: per a que un d'aquests cognoms (*Cervià* o *Servià*) pugui tenir el seu origen en un cognomen llatí seria necessari que en el moment de la fixació dels cognoms catalans hi hagués hagut algú que duqués aquest cognomen. I això no és precisament així; encara que sigui prou coneguda podem comentar aquí l'observació de Coromines (EstTopCat 1,27) sobre els NL en -ANU -ANA: "només van formar-se en l'època romana (i poquíssim al començ de la visigòtica)". Tots sabem que l'època de fixació dels cognoms catalans, i fins i tot l'època on comencen a aparèixer els dobles noms, és molt més tardana. Com que no és versemblant que un cognom s'origini sobre un NP que no existeix a l'època de fixació dels cognoms, haurem de donar preferència

¹ Que en la seva segona part conté l'assaig "Les noms de lieu en -ANUM, -ACUM, et -ASCUM de la Catalogne et du Roussillon".

D'altra banda, si es compara aquesta distribució del cognom amb la localització dels possibles topònims epònims, s'observarà fàcilment la perfecta coincidència de l'àrea del cognom a l'entorn d'un dels NL possibles; d'això se'n pot deduir fàcilment que el cognom s'origina en el NL *Cervià de Ter* (Gironès) i no en l'altre homònim possible *Cervià de les Garrigues* (a les Garrigues; vegeu *Onomasticon*, 3,365-366 per aquests NL)³.

A això s'hi pot afegir encara un altre criteri morfològic en la fixació dels cognoms: des del segle XII es troben fórmules antroponímiques del tipus *de Cervià* en la documentació d'aquesta zona⁴; que la presència de la preposició *de* en una fórmula antroponímica pot ser un indicatiu del seu origen toponímic és una cosa prou coneguda i no cal comentar-la aquí. En el segle XIV es troba també aquest cognom a les Illes Balears (concretament a Mallorca)⁵, encara que no hi ha perviscut en l'actualitat, però aquest nucli s'explica fàcilment per la conquesta de l'illa on van participar, com és sabut, empordanesos i gironins.

Així doncs, el cognom *Cervià* (i la seva variant gràfica *Servià*) és clarament un detoponímic⁶ i l'explicació per aquest cognom en una obra com els *Llinatges* de Moll s'hauria de formular en termes semblants a "Cognom detoponímic que té l'origen en el NL *Cervià de Ter* (Gironès)". Observem que per a una obra que expliqui els cognoms catalans, un cop s'ha determinat l'origen toponímic d'un cognom, es pot considerar del tot indiferent quina sigui l'explicació etimològica del topònim.

2. Models per a NL en *-iu* procedents de genitiu

Un dels tipus de NL que han estat explicats clàssicament com a antropotopònims són els que presenten la terminació *-iu*, que prové d'una forma de genitiu en *-ICI* i que suposem una formulació amb un element (*VILLA*, per exemple) perdut (*EstTopCat* 1,40-55) En *Els llinatges* de Moll es troba també una sèrie de cognoms que presenten aquesta terminació (concretament: *Arderiu*, *Carmaniu*, *Escriu*, *Gairiu*, *Llofri*, *Llongarriu*, *Manriu*, *Otiu*, *Valriu*) i que són classificats en el capítol de "noms germànics". D'aquests, volem analitzar-ne un parell.

³ L'únic focus separat del Gironès i proper a les Garrigues és el d'una sola ocurrència a la Noguera; però aquesta sola ocurrència no és prou significativa per postular un segon nucli del cognom. Tanmateix el NL de les Garrigues també s'ha reflectit en fórmules antroponímiques, encara que no hagi perviscut fins a l'actualitat com a cognom: per exemple "et Raimundus de Cervia et Wilemus et Petrus de Cervia, filii mei" en un document del *DiplPoblet* de l'any 1177 (original; p. 426, núm. 582).

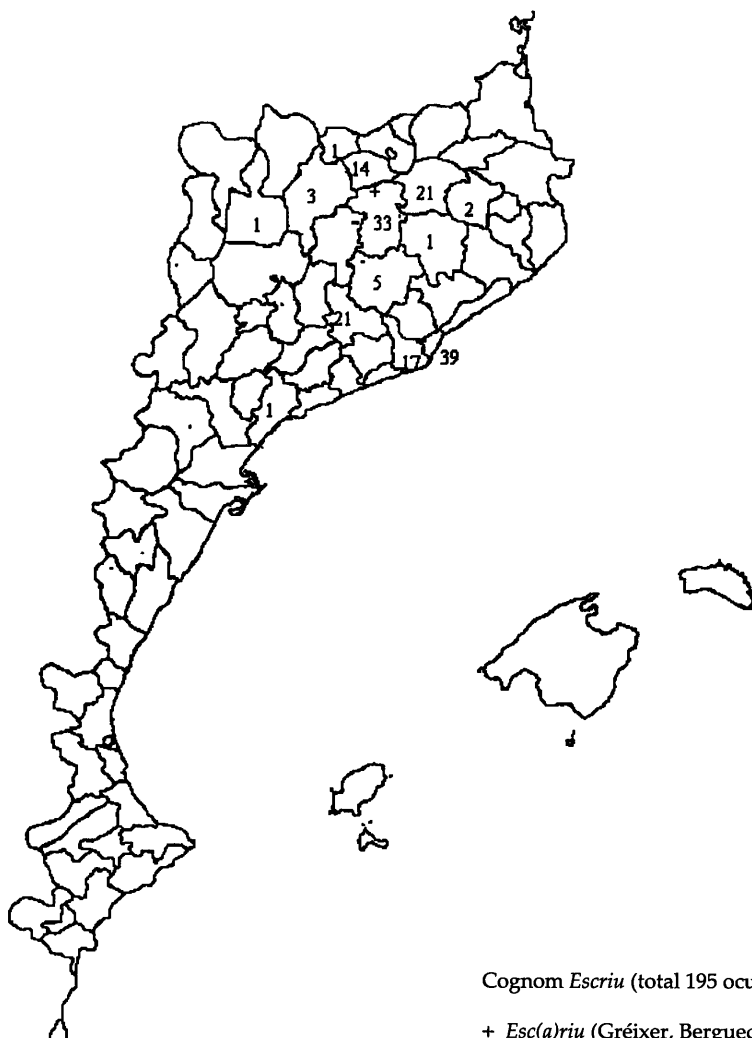
⁴ Per exemple, "et Berengarium Gaufredi de Ceruian" de l'any 1086 (*CartGirona* 1,289, núm. 157; n'apareixen d'altres en documents de 1133 i 1210), "Ss. Guilielmi Gaufredi de Ciruiano" de l'any 1127 (*CDS* Daniel Girona 97, núm. 36; n'apareixen molts més en anys posteriors), "Ss. Guilielmi de Ceruiano" de l'any 1210 (*DiplStMariaAmer* 109, núm. 64). S'hi pot afegir també l'ocurrència "Belengarius de Serviano gerundensis" de l'any 1221 (*Onomasticon* 3,365).

⁵ Vegeu les ocurrències a Miralles 1997; també s'hi registra alguna forma amb feminització antroponímica (és a dir, *Serviàna*).

⁶ Moreu Rey (1991, p. 202) ja criticava la perspectiva excessivament etimològitzant de Moll i indicava que molts dels cognoms classificats com a "noms germànics" i "noms llatins o pre-romans" eren, en realitat, antropotopònims. Observem que les agrupacions de cognoms diferents en un sol article que fa Moll i que anirem comentant no són, en canvi, practicades sistemàticament en el DCVB, que n'és la font.

En primer lloc el cognom *Escriu* que es presenta així en *Els llinatges* de Moll (p.103). “*Escriu, Escrig, Escrich, Escriche*. De *Ascarici*, forma de genitiu de *Ascaric* ‘rei de la llança’. *Ascaricus* (840); *Ascarichus* (886). La forma *Escriche* és efecte d’una castellanització de *Escrich*”. La grafia *-ch* d’*Escrich* representa aquí *-tx*.

Observem quines dades podem obtenir en relació amb el cognom *Escriu*. Des de l’any 1256 trobem persones que duen cognoms del tipus *de Escriu* (aquest de 1256 i molts exemples posteriors en *Onomasticon* 4,96). Anteriorment, trobem el NP *Ascaricus* documentat abans de l’any 1000 (RAC 130; 15 ocurrences; justament una de 938 a la vall de Brocà; els altres al Pallars, Empordà, Besalú) però aquest nom no pervisqué gaire més enllà. Les 195 ocurrences del cognom actual *Escriu* (mapa 2) es presenten a les comarques del Berguedà (33), el Ripollès (21) i la Baixa Cerdanya (14), és a dir a l’entorn del nucli format pel NL *Escariu*, masia al terme de Créixer, a la vall de Brocà al Berguedà (pronunciat habitualment *Escriu*) (*Onomasticon* 4,96-97).

Així doncs les dades que tenim ens permeten de concloure que el cognom *Escriu* té el seu origen en el NL *Esc(a)riu* (Berguedà)⁷. Observem que el cognom reflecteix la pronúncia habitual del NL i que, en canvi, no es registra un cognom *Escariu* actualment tot i que les fórmules antroponímiques registrades en l'Onomasticon 4,96 presenten la *-a-* fins al segle XIV⁸.

Examinem ara un altre cas on les dades no són d'interpretació tan evident. El cognom *Llofriú* es presenta així en *Els llinatges* de Moll (p.114): "**Llofré, Llofriú, Llufriu** De *Lofrid*, que apareix també escrit *Lofred* (F.851). *Llofriú* també és topònim d'un poblet empordanès". Fixem-nos que aquest article dels *Llinatges* de Moll és l'únic dels d'aquesta sèrie on la hipòtesi d'un origen toponímic hi és si més no insinuada i, en canvi, com veurem, és om sembla menys justificada.

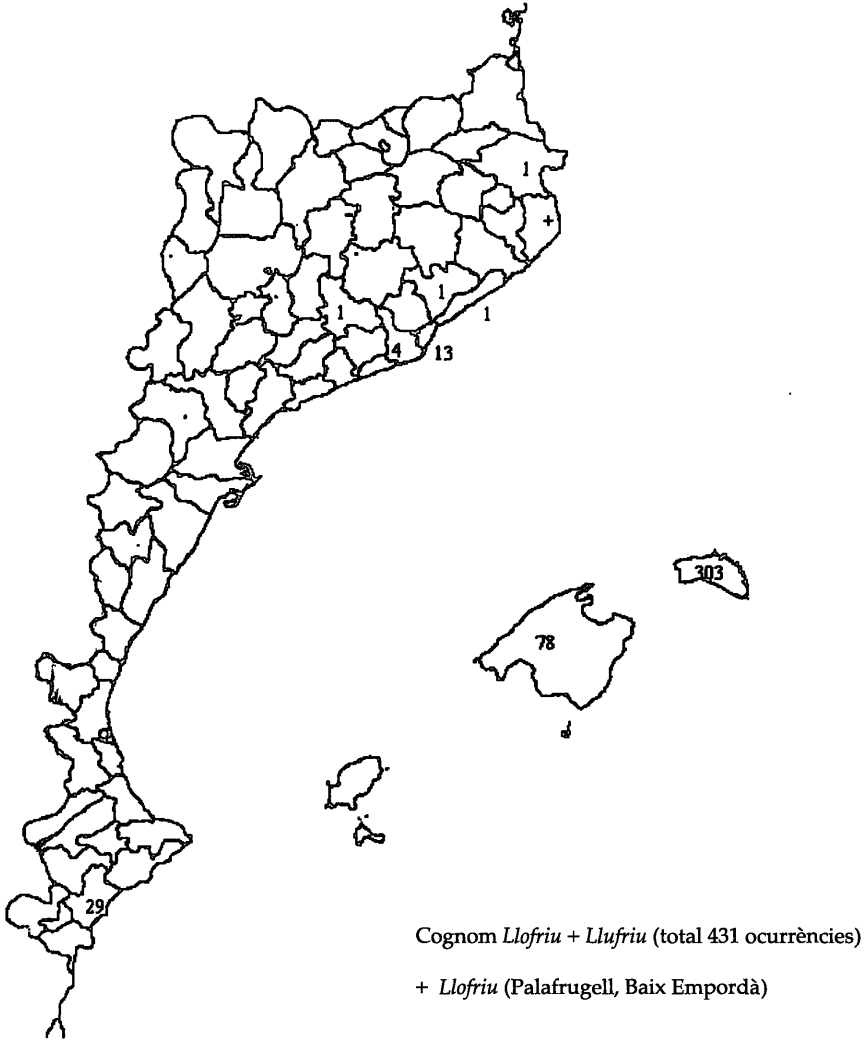
Efectivament, les dades sobre aquest cognom són molt menys transparents. Les dues variants del cognom actual *Llofriú* i *Llufriu* es troben majoritàriament localitzades a les Illes Balears i, més concretament, a Menorca (303 ocurrences sobre un total de 431) i en menys grau a Mallorca (78 ocurrences) (mapa 3). En el continent la seva presència és gairebé residual; l'únic nucli mínimament important és el de la comarca de l'Alacantí (29 ocurrences). Aquest cognom ja estava fortament implantat a Mallorca en el segle XIV⁹.

Però l'únic NL que podem localitzar amb aquesta forma és el que menciona Moll: *Llofriú* nucli de població del municipi de Palafrugell (Baix Empordà); això sembla que permeti descartar qualsevol relació entre els dos. Però, si tenim en compte la important participació empordanesa en la repoblació de les Illes Balears, no hi ha una gran dificultat en formular la hipòtesi que el cognom el van portar repobladors originaris de l'Empordà a les Illes i que aquest cognom es va extingir després a la seva zona originària. També es pot pensar que el cognom, com a tal, hagués nascut a les Illes entre repobladors procedents de *Llofriú*. Fins i tot el nucli alacantí és explicable a partir de les colònies mallorquines de les comarques de la

⁷ El cognom i el NL estan totalment separats en el DCVB (5,229 i 5,306, respectivament). Això es deu a la presència de la *-a-* en el topònim que el fa separar, en l'ordenació alfabètica, del cognom i fa que es presentin com a dues formacions independents, encara que explicades etimològicament en els mateixos termes (la indicació de DCVB 5,306 segons la qual *Ascarici* és una forma "femenina" sembla un error purament mecànic).

⁸ Observem que els cognoms *Escrich*, *Escrig* i *Escriche* són en realitat cognoms diferents d'*Escriu*. Coromines (EstTopCat 1,42) indicava que el cognom valencià *Escrig* (molt fortament localitzat a l'Alcalatén: 1424 portadors sobre 3191; a més de 482 a la Plana Alta i 228 a l'Horta, 225 al Camp de Morvedre i 202 a l'Alt Maestrat; la variant *Escrich* té una localització semblant: els 983 portadors es troben 113 a l'Alcalatén, 57 a la Plana Alta i 393 a l'Horta) tenia el seu origen en una adaptació catalana de NL *Escriche* (Terol). L'Onomasticon ara indica que existeixen "importants i velles pagesies" amb aquest nom el Maestrat i a la Plana Alta i que el cognom es troba arrelat a la mateixa zona. Sembla, per tant, que el cognom es pot haver originat en aquests NL (a no ser que els noms dels masos fossin una repercussió del cognom). Per contra, el cognom *Escriche* es troba en les grans ciutats del domini català (304 ocurrences al Barcelonès i 310 a l'Horta, sobre un total de 819), cosa que sembla indicar una immigració recent i, per tant, no hi ha inconvenient a suposar que aquest cognom tingui el seu origen en la població de Terol. Com que la seva distribució no coincideix amb els cognoms anteriors, no cal pensar que en sigui una castellanització, com fa Moll. Tots aquests cognoms són d'origen toponímic; que la base etimològica del topònim que els origina sigui semblant no els converteix certament en un sol cognom.

⁹ Vegeu Miralles 1997. El cognom es troba tant grafiat amb *-o-* com grafiat amb *-u-*. S'en troben portadors a Palma, Inca, Sóller. No apareix, en canvi, amb la preposició *de*.

Marina Alta i Baixa (veïnes de l'Alacantí, on, a més, s'hi troba una capital important que fa de nucli d'atracció modern pels habitants de les Marines).

Així doncs, aplicant el que coneixem sobre els moviments de la població podem concloure que el cognom *Llofriú* s'ha originat en el NL *Llofriú* del municipi de Palafrugell (Baix Empordà). Efectivament, tal com ha explicat Coromines, en la base d'aquest NL hi ha un NP en una forma de genitiu (*Lotfridi*; vegeu ara Onomasticon 5,93, a més d'EstTopCat 1,40; per al NP vegeu RAC 372). Però, com hem comentat per *Cervià*, això no fa que l'origen del cognom sigui un NP¹⁰.

* * *

¹⁰ El cognom *Llofré*, agrupat per Moll amb *Llofriú*, és en realitat un altre cognom; la seva poca freqüència (només dos portadors en el nostre corpus, un a Menorca i un a l'Alt Empordà) no permet fer gaire hipòtesis sobre la localització del seu nucli originari.